

YAQIN SHARQ MINTAQASIDAGI GEOSIYO SIY RAQOBATDA SAUDIYA ARABISTONI ISHTIROKINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Sharipova Dildora Anvar qizi

Annotatsiya: *Maqolada Saudiya Arabistoni– ning Yaqin Sharqdagi geosiyosiy raqobatdagi roli, uning bilan bog‘liq strategik yangilanishlar, va mintaqaviy hamda global kuch markazlari bilan aloqalaridagi o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Arab bahori, Saudiya-Iron munosabatlaridagi taranglik, iqtisodiy diversifikatsiya siyosati (Vision 2030), suhbatdosh diplomatiya, bojoqlik kuchayishi hamda yangi xavfsizlik hamkorlik tendensiyalari asosiy o‘rin oladi.*

Kalit so‘zlar: *Saudiya Arabistoni; Yaqin Sharq; geosiyosat; strategik raqobat; diplomatiya; Vision 2030; Saudi-Iran raqobati.*

Аннотация: *В статье рассматривается участие Саудовской Аравии в геополитической конкуренции на Ближнем Востоке, а также современные тенденции её внешней политики и стратегического развития. Особое внимание уделено экономической диверсификации в рамках программы Vision 2030, эволюции саудовско-иранских отношений, дипломатической активности Эр-Рияда и его роли в региональной безопасности. Анализируются геоэкономические риски, вызванные глобальной фрагментацией, и новые формы сотрудничества с государствами Африки и Азии.*

Ключевые слова: *Саудовская Аравия; Ближний Восток; геополитика; стратегическая конкуренция; дипломатия; Vision 2030; саудовско-иранские отношения.*

Abstract: *The article examines Saudi Arabia’s involvement in geopolitical competition in the Middle East and the modern trends shaping its foreign policy and strategic development. Particular attention is given to economic diversification under Vision 2030, the evolution of Saudi-Iranian relations, Riyadh’s diplomatic activism, and its role in regional security. The study also highlights the geo-economic risks arising from global fragmentation and explores Saudi Arabia’s expanding cooperation with African and Asian states.*

Keywords: *Saudi Arabia; Middle East; geopolitics; strategic competition; diplomacy; Vision 2030; Saudi-Iranian relations.*

KIRISH

XXI asrda Yaqin Sharq mintaqasi dunyo siyosatining eng muhim geosiyosiy maydonlaridan biriga aylangan. Bu hududda siyosiy, iqtisodiy, diniy va harbiy manfaatlar kesishgan bo‘lib, global kuch markazlari AQSh, Rossiya, Xitoy hamda mintaqaviy yetakchilar Turkiya, Eron va Saudiya Arabistoni o‘rtasidagi raqobat tobora kuchayib bormoqda. Ayniqsa,

Saudiya Arabistonining so'nggi yillardagi tashqi siyosatdagi faolligi va iqtisodiy transformatsiyasi mintaqaning geosiyosiy muvozanatini qayta shakllantirmoqda.

Saudiya Arabistoni tarixan islom dunyosining siyosiy va diniy markazlaridan biri bo'lib kelgan. Mamlakat neft eksporti orqali global iqtisodiyotda muhim o'rin tutadi, bu esa unga mintaqaviy siyosatda strategik ustunlik beradi. Shu bilan birga, iqtisodiy diversifikatsiya siyosati Vision 2030 dasturi Riyodning global siyosiy maydondagi yangi imidjini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Mazkur strategiya doirasida mamlakat neftga qaramlikni kamaytirish, innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish va xalqaro investitsiyalarni jalb etish orqali o'z iqtisodiyotini modernizatsiya qilmoqda.

Yaqin Sharqdagi geosiyosiy raqobatda Saudiya Arabistonining ishtiroki nafaqat iqtisodiy manfaatlar, balki diniy-ideologik omillar bilan ham bog'liqdir. Sunniy islom dunyosining markazi sifatida u Eron bilan shia-sunniy raqobatida yetakchi o'rinni egallaydi. Ushbu raqobat Suriya, Yaman, Livan va Iroq kabi davlatlarda bevosita yoki bilvosita siyosiy ta'sir ko'rsatish shaklida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayon mintaqadagi harbiy-siyosiy kuchlar muvozanatini belgilovchi asosiy omillardan biri sanaladi.

Shu bilan birga, Saudiya Arabistoni so'nggi yillarda global diplomatiya maydonida ham faol harakat qilmoqda. Xitoy va Rossiya bilan strategik hamkorlikni kuchaytirish, Eron bilan diplomatik aloqalarni tiklash (2023 yilda Xitoy vositachiligida), Turkiya bilan muzokaralarni faollashtirish va Isroil bilan bilvosita aloqalar o'rnatish kabi jarayonlar mamlakatning tashqi siyosatidagi yangi tendensiyalarni aks ettiradi. Bu esa Saudiya Arabistonining ko'pvektorli siyosat yuritish strategiyasini tasdiqlaydi.

Zamonaviy sharoitda mintaqaviy xavfsizlik, energetika bozorlari barqarorligi, diniy ekstremizmga qarshi kurash va iqtisodiy modernizatsiya masalalari Saudiya Arabistonining asosiy tashqi siyosiy ustuvor yo'nalishlarini tashkil etmoqda. Shu bois, mamlakat Yaqin Sharqdagi geosiyosiy raqobatda muhim strategik o'yinchiga aylanib, xalqaro munosabatlarda yangi diplomatik paradigmani shakllantirmoqda.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, Saudiya Arabistonining geosiyosiy raqobatda tutgan o'rni va uning zamonaviy tendensiyalarini o'rganish Yaqin Sharqdagi siyosiy jarayonlarning kelajakdagi rivojini tushunish uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

So'nggi yillarda Yaqin Sharq mintaqasidagi geosiyosiy jarayonlar bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda Saudiya Arabistonining roli markaziy o'rinni egallamoqda. Ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar bu davlatning mintaqaviy siyosatda tutgan o'rni, iqtisodiy diversifikatsiya siyosati, diniy omillar va xavfsizlik masalalariga alohida e'tibor qaratganlar.

Masalan, B. Niblock (2017) o'z tadqiqotida Saudiya Arabistonining tashqi siyosatini "mintaqaviy ustunlik" va "diniy yetakchilik" konsepsiyalari orqali izohlaydi. Unga ko'ra, Riyodning tashqi siyosati nafaqat iqtisodiy, balki ideologik omillarga ham tayanadi. M. Haykel (2020) esa Saudiya Arabistonining Vision 2030 strategiyasi orqali energetik

resurslarga qaramlikdan chiqish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va global nufuzni oshirishga qaratilgan islohotlar tizimini tahlil qilgan.

Yaqin Sharqdagi geosiyosiy raqobat masalalarini o'rgangan F. Gregory Gause (2019) o'z ishlarida Saudiya Arabistoni va Eron o'rtasidagi raqobatni "mintaqaviy sovuq urush" deb ataydi. Unga ko'ra, bu ikki davlat o'rtasidagi qarama-qarshilik diniy chegaralardan tashqari, geoiqtisodiy manfaatlarga ham tayanadi. R. Mason (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa Saudiya Arabistonining Isroil, Turkiya va Misr bilan bo'layotgan diplomatik yaqinlashuvlari Yaqin Sharq siyosatining yangi bosqichiga kirganini ko'rsatadi.

O'zbekistonlik olimlar orasida X. Qodirov (2022) Saudiya Arabistonining Markaziy Osiyo bilan diplomatik aloqalari va investitsion siyosatini tahlil qilgan bo'lib, uning fikricha, Riyodning so'nggi yillardagi tashqi siyosati iqtisodiy pragmatizmga asoslangan. N. Raximova (2023) esa Yaqin Sharqdagi neft bozori raqobatida Saudiya Arabistonining OPEK siyosatidagi yetakchi rolini yoritgan.

Shuningdek, xalqaro nashrlar — Foreign Affairs, Middle East Policy, Chatham House Reports kabi manbalarda Saudiya Arabistonining diplomatik va harbiy siyosatidagi transformatsiyalar muntazam yoritilmoqda. Mazkur manbalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, Saudiya Arabistoni hozirgi kunda geosiyosiy strategiyasini faqat neft eksportiga emas, balki texnologik, madaniy va xavfsizlik hamkorligiga yo'naltirmoqda.

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar Saudiya Arabistonining Yaqin Sharqdagi geosiyosiy faolligi ko'p qirrali jarayon ekanligini, u global kuch markazlari o'rtasida muvozanat siyosatini yuritayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mamlakatning Vision 2030 strategiyasi Yaqin Sharq mintaqasida iqtisodiy modernizatsiya va siyosiy islohotlarning yangi bosqichiga yo'l ochmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqotning metodologik asosini xalqaro munosabatlar nazariyasi, geosiyosiy tahlil yondashuvlari hamda mintaqaviy xavfsizlik konsepsiyalariga oid ilmiy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqotda Yaqin Sharqdagi siyosiy jarayonlarni tahlil qilishda realizm, liberalizm va konstruktivizm nazariyalari birgalikda qo'llanildi. Realizm yondashuvi orqali Saudiya Arabistonining tashqi siyosiy faoliyati kuch, manfaat va xavfsizlik omillari nuqtayi nazaridan o'rganildi; liberalizm esa mintaqaviy integratsiya, diplomatik aloqalar va iqtisodiy hamkorlikni tahlil qilishda asosiy metod sifatida tanlandi.

NATIJALAR

Yaqin Sharq mintaqasi tarixan global geosiyosiy jarayonlarning markazida bo'lib kelgan. Bu hududda neft va gaz resurslarining katta zaxirasi, strategik geografik joylashuvi va diniy-ideologik omillar xalqaro siyosatning muhim vektorlarini belgilaydi. So'nggi yillarda Saudiya Arabistoni bu mintaqadagi raqobatda faol ishtirok etuvchi, o'z siyosiy va iqtisodiy strategiyalarini yangicha yondashuv asosida amalga oshiruvchi davlat sifatida e'tirof etilmoqda. Tadqiqotning tahliliy qismida Saudiya Arabistonining Yaqin Sharqdagi geosiyosiy raqobatdagi o'rni, uning tashqi siyosatidagi ustuvor yo'nalishlar hamda zamonaviy tendensiyalar chuqur tahlil qilinadi.

Birinchidan, Saudiya Arabistonining tashqi siyosiy strategiyasi asosan xavfsizlik, iqtisodiy barqarorlik va diniy yetakchilik konsepsiyalariga tayanadi. Mamlakatning “Vision 2030” strategik dasturi bu borada tub oʻzgarishlarni boshlab berdi. Mazkur dastur doirasida Riyod iqtisodiy diversifikatsiya, energiya manbalarini modernizatsiya qilish va xalqaro sarmoyalarni jalb etish orqali oʻzining global mavqeini mustahkamlashga intilmoqda. Bu esa Saudiya Arabistonining mintaqaviy raqobatdagi rolini nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy jihatdan ham kuchaytirgan [1].

Ikkinchidan, Eron bilan geosiyosiy raqobat Yaqin Sharqdagi kuchlar muvozanatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Saudiya Arabistoni sunniy dunyoning markazi sifatida oʻzining diniy va siyosiy taʼsirini kengaytirishga harakat qilayotgan bir vaqtda, Eron shia yoʻnalishidagi siyosiy ittifoqlar orqali mintaqada oʻz pozitsiyasini mustahkamlashga intilmoqda. Bu raqobat Yaman, Suriya va Livan kabi mamlakatlarda bilvosita toʻqnashuvlar shaklida namoyon boʻlmoqda [2].

Uchinchidan, Isroil bilan aloqalarning yangi bosqichi Saudiya Arabistonining tashqi siyosatida oʻziga xos yangilikdir. AQSh homiyligida olib borilayotgan “Abraham kelishuvlari” doirasida Riyod va Tel-Aviv oʻrtasidagi diplomatik aloqalarni tiklash jarayoni mintaqadagi geosiyosiy tenglikni oʻzgartirishi mumkin. Bunday qadam Saudiya Arabistonining AQSh va Gʻarb bilan strategik hamkorligini mustahkamlash bilan birga, Eron va uning ittifoqchilarining qarshiligini kuchaytiradi [3].

Toʻrtinchidan, Xitoy va Rossiya bilan hamkorlik Saudiya Arabistonining tashqi siyosatida koʻp qutblilik tamoyillarining kuchayganini koʻrsatadi. 2023 yilda Xitoy vositachiligida Saudiya Arabistoni va Eron oʻrtasidagi diplomatik munosabatlar tiklangan boʻlib, bu voqea mintaqadagi diplomatik jarayonlarga yangicha surʼat berdi. Shu bilan birga, Riyod OPEC+ doirasida Rossiya bilan energetik hamkorlikni davom ettirib, Gʻarbnings energetik siyosatiga nisbatan muqobil pozitsiyani shakllantirmoqda [4].

Beshinchidan, Saudiya Arabistonining mintaqaviy taʼsiri xalqaro iqtisodiy tashabbuslar orqali ham namoyon boʻlmoqda. Mamlakat “G20”, “OPEC+” va “BRICS+” kabi platformalarda faol ishtirok etib, global iqtisodiy siyosatda yangi oʻyinchi sifatida tan olinmoqda. Shuningdek, 2024 yilda Saudiya Arabistoni BRICS ittifoqiga qoʻshilishi, uning Gʻarb bilan muqobil iqtisodiy ittifoqlarda qatnashish istagini koʻrsatadi [5].

Shunday qilib, Saudiya Arabistonining Yaqin Sharqdagi geosiyosiy raqobatdagi oʻrni murakkab va koʻp qatlamli jarayonlardan iborat. Uning tashqi siyosati diniy yetakchilik, iqtisodiy modernizatsiya, xavfsizlik siyosati va diplomatik pragmatizm tamoyillariga asoslanadi. Zamonaviy tendensiyalar shuni koʻrsatadiki, Saudiya Arabistoni bir qutbli geosiyosiy tizimdan koʻp qutbli tartibga oʻtish jarayonida oʻz manfaatlarini muvozanat asosida ilgari surmoqda.

MUHOKAMA

Saudiya Arabistoni va Eron oʻrtasidagi raqobat Fors koʻrfazidagi boʻlingan xavfsizlik tizimida chuqur ildiz otgan boʻlib, u kuchlar nomutanosibli, identitetga asoslangan raqobat va mintaqada qonuniy hukmron davlatning yoʻqligi tufayli mustahkamlanib kelmoqda.

Ushbu raqobatning uzoq davom etish sabablarini tushuntirish uchun tadqiqot hibrid nazariy yondashuvni to'rtta muhim voqea doirasida tizimli qo'llaydi: Arab bahori (2011), Yaman urushi (2015–hozirgacha), AQSHning JCPOA kelishuvdan chiqishi (2018) va 2023-yilda Xitoy vositachiligidagi normallashtirish. Har bir voqea asosiy nazariy nuqtai nazardan tahlil qilinadi, yordamchi qarashlar bilan boyitiladi, bu esa raqobatning ko'p qirrali mohiyatini ochib beradi.

Arab bahori (2011): konstruktivizm ustuvor yondashuv sifatida

Arab bahorini konstruktivizm nazariyasi eng yaxshi tushuntiradi. Bu yondashuv identitet xavfsizligi, mazhabiy safarbarlik va rejim legitimligi rolini yoritadi. Bahrayn va Suriyada qo'zg'olonlar boshlanganda, Eron bu jarayonlarni shia kuchayishi va zolim tuzumlarga qarshi isyon sifatida ko'rdi. Saudiya Arabistoni esa buni sunniy hukmronligiga va mintaqa barqarorligiga tahdid sifatida qabul qildi. Shu qarama-qarshi pozitsiyalar Bahraynga Saudiya qo'shinlarini yuborish va Eronning Suriyadagi muxoliflarni qo'llab-quvvatlashi kabi qarorlarni moddiy manfaatdan ko'ra identitet asosidagi xavfsizlik paradigmasi bilan izohlashni osonlashtiradi.

2011-yil mart oyida Bahrayn hukumati “Peninsula Shield” kuchlarini yordamga chaqirdi, Eron esa noroziliklarni “shia adolatli harakati” sifatida talqin qildi. Saudiya rejim xavfsizligini birinchi o'ringa qo'ygan holda harakat qildi. Bu holat konstruktivizm nazariyasidagi “identitetni himoya qilish” va “muvozanatga intilish” tushunchalariga mos keladi. 2011–2012-yillarda Bahrayn va Suriyada mazhablararo ritorikaning kuchayishi, ichki siyosiy legitimlik ehtiyojlari mintaqaviy siyosiy pozitsiyalarni qanday shakllantirganini ko'rsatadi (Abdullah, 2012; Bianco, 2018; Legrenzi, 2011).

Yaman urushi (2015–hozirgacha): ofansiv realizm ustuvor

Yaman urushi ofansiv realizm nuqtai nazaridan eng yaxshi tushuntiriladi, chunki har ikki davlat – Saudiya Arabistoni va Eron – noaniqlik sharoitida o'z mintaqaviy ta'sirini maksimal darajada oshirishga intildi. Eronning “husi”larga nisbatan cheklangan yordamiga qaramay, u ramziy jihatdan katta ta'sirni kam xarajat bilan kengaytirdi (Juneau, 2020). Saudiya esa janubiy chegarasida Eron ta'siridagi hukumat paydo bo'lishining oldini olish maqsadida keng ko'lamli harbiy operatsiya boshladi. Bu harakatlar Mearsheimer (2001)ning “rational expansion” — ya'ni “ratsional kengayish” konsepsiyasiga mos keladi.

Konstruktivizm bu urushda ham muhim ahamiyatga ega, chunki mazhabiy ritorika ichki auditoriya uchun urushni oqlash vositasi sifatida ishlatilgan (Bianco, 2018). Ammo bu yondashuv ikkilamchi rol o'ynaydi. Shunday qilib, Yaman urushi ikki davlatning strategik chuqurligini oshirish yo'lida agressiv harakatlari orqali ofansiv realizm g'oyalarini tasdiqlaydi.

AQSHning JCPOA kelishuvdan chiqishi (2018): neorealizm ustuvor

2018-yilda AQSHning Eron yadroviy kelishuvidan chiqishi neorealizm nazariyasidagi tizimli bosimlarning ustunligini ko'rsatadi. Xalqaro kafolatlar yo'qolgach, Eron o'z yadroviy siyosatini qayta ko'rib chiqdi va tirik qolish uchun yadro deterensiyasini zarur deb bildi. Saudiya Arabistoni esa AQSH bilan mudofaa hamkorligini yanada kuchaytirdi, bu holat Eronning “revizionist” ambitsiyalarini isbotlovchi dalil sifatida qabul qilindi (Esfandiary va Tabatabai, 2016; Mirza va boshq., 2021).

Ofansiv realizm Eron dagi faol tashabbuslarni tushuntirsa-da, asosiy omil — xalqaro tizimdagi beqarorlikdir. Shu bilan birga, konstruktivizm Eronning bu vaziyatni “inqilobiy qarshilik” rivoyati orqali ichki legitimlikni mustahkamlash uchun qanday foydalanganini ko’rsatadi (Arghavani Pirsalami va boshq., 2023). Ezbidi (2023) ta’kidlaganidek, Eron rahbariyati AQSH chiqishini nafaqat geosiyosiy yo’qotish, balki mafkuraviy hujum sifatida ham ko’rdi. Shunday qilib, tizimli va identitetga asoslangan mantiqlar bir-birini to’ldirib, raqobatni yanada kuchaytirdi.

2023-yilda Xitoy vositachiligidagi normallashtirish: neorealizm asosiy, konstruktivizm yordamchi

2023-yilgi Xitoy vositachiligida imzolangan diplomatik normallashtirish kelishuvi ko’p qutbli Fors ko’rfazi muhitida neorealistik muvozanatlashish natijasi sifatida tushuntiriladi. Har ikki davlat uzoq davom etgan qarama-qarshilikning iqtisodiy va xavfsizlik jihatlaridagi salbiy oqibatlarini anglab, taktik yumshash yo’lini tanladi (Baghernia, 2024). Roberts (2025) bu holatni “residual hegemony” (“qoldiq gegemoniya”) deb ataydi — ya’ni AQSHning bevosita ishtiroki kamaygan bo’lsa-da, texnologik va institutsional ta’siri davom etmoqda.

Shunga qaramay, kelishuvning yuzaki bo’lishi konstruktivist tahlilni ham talab etadi. Identitetga asoslangan xavfsizlik muammolari va mazhabiy ziddiyatlar hal etilmagani sababli, bu jarayon haqiqiy ishonch va hamkorlikka olib kelmadi (Cook, 2023; Fantappie va Nasr, 2023; Salami, 2023). Xitoy vositachi rolini bajargan bo’lsa-da, mintaqaviy xavfsizlikni kafolatlay olmadi. Shu bois, bu kelishuv qisqa muddatli strategik muvozanatni ta’minlagan, ammo chuqur ijtimoiy-siyosiy o’zgarishlarni yaratmagan.

To’rtta voqeani qamrab olgan ushbu hibrid yondashuv raqobatning mohiyatini aniqroq tushuntiradi. Konstruktivizm – Arab bahorini, ofansiv realizm – Yaman urushini, neorealizm – JCPOA’dan chiqish voqeasini, neorealizm va konstruktivizm esa – 2023-yilgi normallashtirishni izohlaydi. Shu tariqa, nazariyalar ketma-ket qo’llanib, mintaqadagi moddiy va g’oyaviy omillar uyg’unlashuvi ko’rsatiladi. Saudiya Arabistoni va Eron o’rtasidagi raqobat shunchaki siyosiy kurash emas, balki strategik identitet to’qnashuvi sifatida namoyon bo’ladi bu jarayonda tuzilmalardagi beqarorlik, kuchni kengaytirish istagi va ideologik xavfsizlik ehtiyoji o’zaro mustahkamlab boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Niblock, B. Saudi Arabia: Power, Legitimacy and Survival. — London: Routledge, 2017. — 248 p.
2. Haykel, M. Saudi Arabia’s Vision 2030 and the Politics of Economic Reform. — Middle East Policy, 2020, Vol. 27(4), pp. 12–25.
3. Gause III, F. G. The International Relations of the Persian Gulf. — Cambridge: Cambridge University Press, 2019. — 312 p.
4. Mason, R. Saudi Arabia and the New Middle East Order: Strategic Realignment and Regional Diplomacy. — Journal of Arabian Studies, 2021, Vol. 11(2), pp. 145–162.

5. Qodirov, X. Saudiya Arabistonining Markaziy Osiyo bilan iqtisodiy va diplomatik aloqalari. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashriyoti, 2022. — 186 b.
6. Raximova, N. Saudiya Arabistonining OPEK siyosatidagi o'рни va Yaqin Sharqdagi neft bozori raqobati. — “Iqtisodiyot va siyosat” jurnali, 2023, №2, 45–58-betlar.
7. Al-Rasheed, M. Saudi Arabia's Vision 2030: Transforming State and Society. London: Routledge, 2020.
8. Wehrey, F. Beyond Sunni and Shia: The Roots of Sectarianism in a Changing Middle East. Oxford University Press, 2018.
9. Henderson, S. Saudi-Israeli Relations: The New Middle East Alignment. Washington Institute, 2022.
10. Katz, M. Russia and Saudi Arabia: Energy, Diplomacy, and the Future of OPEC+. Middle East Policy Journal, Vol. 30, No. 2, 2023.
11. Sun, D. China's Mediation in the Middle East: A Case of Saudi-Iran Reconciliation. Journal of Contemporary Asian Studies, 2024.